

3. Az etnopolitikai konfliktusok kezelésének módozatai

A röviden ismertetett elméleti modellek és magyarázatok, noha helyelkőzzel ellent is mondanak egymásnak, egészében véve szerencsésen egészítik ki egymást és összességükben megfelelően árnyalt képet nyújtanak az etnopolitikai konfliktusok jelenségkörének a komplexitásáról. S noha a jelenség alapos megértése nem jelenti egyúttal annak azonnali orvoslását is, az árnyalt és kimerítő magyarázat hiányában aligha fűzhetnénk komolyabb reményeket a kezelés módszereinek a hatékonyságához.

John McGarry és Brandan O'Leary, kanadai-brit szerzőpáros, egy 1993-ban megjelentett gyűjteményes kötet bevezető tanulmányában vették számba a világban fellelhető módozatokat-eljárásokat, amelyekkel a lappangó vagy már kiobbant etnokulturális konfliktusokat próbálják kezelni.⁷⁰ Az eljárások két kategóriába sorolhatók, attól függően, hogy alkalmazóik miként jelölik meg a kitűzött célt.

Az első kategóriába olyan eljárásokat soroltak a tanulmány szerzői, amelyek az *etnokulturális különbségek felszámolását* jelölik meg céljukként, és ilyenként említik a *népirtás*, az *erőszakos kitelepítések* és lakosság-cserék, a nemzeti önrendelkezés nevében alkalmazott *szecesszió*, valamint az *asszimiláció* módszereit.

A második kategóriához tartozókként olyan eljárásokat említenek a szerzők, amelyek a létező etnokulturális különbségek fennmaradását biztosítani hivatott, válság-kezelő módszerekként lehet tekinteni. Ilyenek a konfliktus-helyzet fölött gyakorolt hegemónikus ellenőrzés, a nemzetközi bírászkodás vagy beavatkozás, kantonizáció vagy federalizálás és a hatalom-megosztás vagy a konszociális modellek. Ezeket vesszük sorra a következőkben.

3.1. Népipirtás

A genocídium vagy népirtás, „egy etnikum (...) módszeres kiirtása tömeggyilkosságok révén, vagy közvetett módon, azon feltételek felszámolásával, amelyek lehetővé teszik az illető közösség biológiai és társadalmi reprodukcióját”.⁷¹

Az így felfogott népirtás tekintetében a történelem nem szűkölködik példákban. Mind a Török Birodalomban, mind a Cári Oroszországban és az európai gyarmatosítók által meghódított amerikai kontinensen is sor került olyan eseményekre, amelyek az idézett értelmezés szerint népirtásnak minősülnek.

De napjaink szellemétől sem idegen a fogalom: „még mindig olyan világban élünk – állapítja meg McGarry és O'Leary –, amelyben sor kerül nép-

70 | John McGarry–Brendan O'Leary (szerk.): *The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*. Routledge, London–New York, 1993. A kötet a kanadai, néhány szovjet utóállambeli, indiai, a malajziai, észak-ír, burundi, jugoszláviai, spanyolországi, dél-afrikai, fidzsi-szigeteki és a belga helyzetnek szentelt esettanulmányban ismerteti a módszerek alkalmazásának a tapasztalatait és konklúzióit.

71 | *I. m.*, 6.

irtásokra; a huszadik század abszolút értékekben számolva tulajdonképpen több genocídiumra szolgáltatott ürügyeket, mint a korábbi századok".⁷² A huszadik századi példák a náci Németország és a sztálinizmus rémtettein kívül az egykori Szovjetunió kis népeinek (csecsenek, ingusok, karacsajok, balkárok, mesketek, krími tatárok), a kambodzsai muzulmánok, Burundi hutu népességének, az iraki és iráni kurdoknak, a paraguayi aché indiánoknak, a burmai muzulmánoknak, az indonéziai kínaiaknak és Kelet Timor népének, vagy Uganda több törzsének a tragédiáit foglalják magukba.

A történelmi példák alapján McGarry és O'Leary arra következtetnek, hogy népiirtásokra nagyobb valószínűséggel kerül sor birodalmak keretei között, azok létrejötte, konszolidálása idején, illetve válságkorszakaikban, összeomlásuk előtt közvetlenül.

De ürügy lehet a népiirtásra az is, hogy valamely etnokulturális közösség nem rendelkezik saját állammal, és más állam vagy államok területén alkot erőteljes, befolyásos diaszpórát – „vállalkozó kisebbséget”, amint Pierre van den Berghe nevezte ezt a kategóriát -, mint például a zsidók és örmények a történelem során több rendben is, vagy a cigányok egészen napjainkig el. Ennek a helyzetnek sajátos, de nem ritka alesetére hívta fel a figyelmet Gellner: ha egy-egy ilyen etnokulturális közösség, amely külsőségek alapján megkülönböztethető kisebbség is egyúttal, egy, az ipari fejlődés és a modernizáció útján elindult – mindazonáltal nem demokratikus – ország területén alkot gazdaságilag privilegizált helyzetben levő kisebbséget, anélkül azonban, hogy viszonylagos politikai hatalommal és katonai védelemmel is rendelkezne, a helyzet a genocídium lehetőségének sok feltételét egyesíti magában – amint azt a zsidók, örmények vagy a dél-ázsiai országokban letelepedett kínaiak története bizonyítja.⁷³ A kiszolgáltatott, önvédelemre katonai értelemben képtelen kisebbségek helyzete különösen rossz az ingadozó autoriter rezsimek és a kezdett diktatúrák alatt.

A népiirtás „állami” formái mellett megemlítik a szerzők a *határmenti népiirtás (frontier genocide)* fogalmát is, amelyre redszerint hódításokat, határmódosulásokat követően szokott sor kerülni, az államhatalom közvetlen beavatkozása nélkül, pusztán az általa favorizált népcsoport természetesnek tekinthető terjeszkedése, térfoglalása révén.

A Gurr–Harff szerzőpárost is foglalkoztatja a genocídium jelensége. Szerintük akkor szokott a népiirtásra nagy eséllyel sor kerülni, ha valamely hatalom a hosszabb ideig diszkriminációnak kitett kisebbség mobilizációját saját léte ellen irányuló veszélyként értelmezi, és ennek megfelelően mozgósítja támogatóit.⁷⁴ A kambodzsai Vörös Khmerek cselekedeteit például ezek az elszabadult közösségi reflexek tették lehetővé.

A *Minorities at Risk* című kutatás keretében az általuk kezelt kazuisztika alapján Gurr és Harff öt belpolitikai tényezőt azonosított, amely kiemelt sze-

72 | I. m., 7.

73 | Ernst Gellner: *Nations and Nationalisms*. Oxford, Basil Blackwell, 1983.

74 | Nem nehéz fölfedeznünk ebben a sajátos ördögi körben a „biztonsági dilemma” egyes elemeit. Amint azt a Lake–Rothchild-modell ismertetésének a keretében láttuk, az ilyen helyzetekben a defenzívát nem lehet egyértelműen megkülönböztetni az offenzívától. További részletekért a biztonsági dilemma releváns vonatkozásait illetően lásd: B. P. Posen: *I. m.*, 105-107.

repet játszhat a genocídium bekövetkeztének lehetővé tételében: 1. elhúzódo el-lentétek, huzamosan fennálló feszültség az együttélő etnikumok között; 2. a do-mináns etnikum politikai elitje hagyományos módon az elnyomás eszközeivel őrzi meg hatalmát; 3. a hatalmon levő politikai elit differenciált módon jutalmazza az etnikumok lojalitását; 4. az ország lakosságának politikai meg-rázkódtatásban – forradalomban vagy háborúban elszenvedett vereségben – volt része a közelmúltban; 5. kizárólagos ideológiák kezdenek megjelenni, ame-lyek valamely etnikumot bűnbakként vagy „feláldozhatóként” jelölik meg.⁷⁵

A genocídium igazolásához, a társadalommal való elfogadtatásához természetesen szükség van rendszerint egy megfelelő eszmerendszerre vagy ideológiára. Az érvek, amelyek megpróbálnak alátámasztani egy-egy ilyen tö-rekvést, indokoltként feltüntetni az intézkedéseket és – nem utolsó sorban – motiválni a kivitelezőket, rendszerint arra a veszélyre összpontosítanak, ame-lyet egy-egy kisebbség az érintett államszerkezet vagy politikai hatalom céljai-ra nézvést jelent.

McGarry és O'Leary arra hívják föl a figyelmet e kérdéssel kapcsolat-ban, hogy hiba volna a népirtást igazoló diskurzusok, eszmerendszerek gyö-kereit a nacionalizmusban mint ideológiában keresni. „A nacionalizmus nem hordozza magában a népirtás szükségszerűségét, a rasszizmusról ezzel szem-ben lehet talán ezt állítani” – írják.⁷⁶ Az is előfordul, hogy a népirtást nem ké-szíti elő semmilyen ideológia, és a bekövetkező eseményeknek pusztán „in-strumentális” jellegük van. Az európai gyarmatosítók, az „új világ” meghódí-tói például az „ölni vagy meghalni” fogalmaiban fogták fel és éltek meg hely-tüket, és ennek nevében tették, amit tettek.

A népirtások rendszerint nem szokták elérni céljukat. Egy-egy erre irá-nyuló kísérlet azonban hosszú időig le tudja terhelni, meg tudja mérgezni az érintett népek-etnikumok kapcsolatát, mintegy készen kínálva azokat az irra-cionális érveket, amelyeket a Lake–Rothchild-modell keretében ismertetett et-nikai aktivisták és politikai vállalkozók aknáznak ki és használnak fel céljaik-nak megfelelően. Az egykori Jugoszlávia fölbomlását eredményező szerb-hor-vát háború megannyi szörnyűségét hozták összefüggésbe annak idején mind szerb, mind horvát részről a második világháború alatt, 1941-ben és 1945-ben bekövetkezett atrocitásokkal, amelyeket népirtásra irányuló kísérletekként tart számon mindkét nép történelme.⁷⁷

75 | Gurr–Harff: *I. m.*, 79-80.

76 | “Nationalism is not inherently genocidal, though racism may be.” McGarry–O'Leary: *I. m.*, 9.

77 | Vö. George Schöpflin: The Rise and Fall of Yugoslavia. In: McGarry–O'Leary: *I. m.*, 172-204. A kérdéskör viszonylag szegényes szakirodalmában említést érdemel a Bar-bara Harff–Ted Robert Gurr szerzőpáros több munkája, amelyek közül a említést érdemel Harff: The Etiology of Genocides című tanulmánya (in: Isidor Wallimann-Michael N. Dobkowski, szerk.: *Genocide in the Modern Age: Etiology and Case Studies of Mass Death*. Westport, Greenwood Press, 1987), valamint Harff–Gurr: Vic-tims of the State: Genocides, Politicides and Group Repression Since 1945. In: *Inter-national Review of Victimology*. Vol. 1, No. 1, 1989; Gurr: The Political Origins of State Violence and Terror. In: Michael Stolz-George A. Lopez (szerk.): *Government Violence and Repression: An Agenda for Research*. Westport, Greenwood Press, 1986. Az ő nevükhöz fűződik a *politicide* – politikai indítékú népirtás – fogalmának a bevezetése a szakirodalomba.

3.2. Erőszakos kitelepítések, deportálások és lakosságcserek

Az erőszakos kitelepítések, deportálások és lakosságcserek módszerét – akár csak a népirtást egyébként – birodalmak vagy újonnan létrejött, többnemzetiségű államok kormányzatai szokták alkalmazni konszolidáció idején. Rendszerint háborúkat vagy polgárháborúkat követően kerül sor alkalmazásukra, amint az a Cári Oroszország és a Török Birodalom esetében történt a múlt században a Kaukázus térségében, vagy a német és magyar kisebbségek esetében Csehszlovákiában, a második világháborút követő években. A legutóbbi balkáni háborúk idején Milosevics is próbálkozott az alkalmazásával, Nagy-Szerbia tervének megvalósításához fűzvéen reményeket.

A kitelepítéseket és a lakosságcsereket csak akkor lehet erőszakosaknak tekinteni, ha nem előzi meg azokat kétoldalú megállapodás az érintett felek között, amint az a mindkét fél által támogatott szétválás vagy szecesszió esetén szokott bekövetkezni (a második világháborút követő görög-török megállapodás példa erre). 1946-ban Csehszlovákia és Magyarország is aláírt egy lakosságcsere-egyezményt, amelynek kivitelezésére a szlovákiai magyarok csehországi deportálásával való fenyegetés és szovjet nyomásgyakorlás eredményeként került sor végül is, 1947-ben.⁷⁸

Az írásos megegyezés hiányában, de a felek hallgatólagos megegyezésével történő lakosságcsere is akad példa: ilyenre került sor például 1974–75-ben Cipruson, ahol a fegyverek által teremtett hangulatban ugyan, de viszonylag erőszakmentesen, mintegy magától ment végbe a két közösség által uralt területek csendes etnikai tisztogatása.⁷⁹

McGarry és O'Leary szerint arra is volt már példa – a szerb szabadcsapatok boszniai akcióit említik ilyenként –, hogy az etnikai tisztogatás eszközához pusztán „instrumentális” megfontolásokból folyamodnak: a cél ilyenkor olyan helyzetet teremteni, olyan „tényeket” fabrikálni, amelyek alapján semmilyen területi követelést nem lehet támasztani a későbbiekben, illetve amelyekkel alá lehet támasztani az ilyen jellegű igényeket.

A deportálások és lakosságcserek, azon túl, hogy morálisan ugyanannyira tarthatatlanok, mint a genocídium, nem szokták rendszerint maradéktalanul megoldani az etnokulturális konfliktusokat. A bonyolult kaukázusi helyzet vagy a krími tatárok egyre határozottabb fellépése is azt látszanak igazolni, hogy a vélt megoldások vagy újabb feszültségeket teremtenek, vagy a régiiket teszik még nehezebben kezelhetőkké.⁸⁰

78 | Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerkötőmunkája 1945–1948 között*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1996.

79 | Vamik D. Volkan: *Cyprus–War and Adaptation. A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflict*. Charlottesville, University Press of Virginia, 1980, 119–144.

80 | Lásd erről Bibó István: A nemzetközi államközösség benuhltsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: *Válogatott tanulmányok, negyedik kötet. 1935–1979*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990, 451–453.

3.3. Szecesszió, önrendelkezés

A népirtással és a deportálásokkal ellentétben a szecesszió olyan etnokulturális válság-kezelő eljárás, amely elvileg összeegyeztethető a liberális demokráciák moralitásával és értékrendjével. Ha mindkét érintett fél egyetértésével kerül rá sor, és a kivitelezés részleteit megállapodások szabályozzák, akkor jó esély van rá, hogy hathatósan tudja orvosolni az elhúzódó közösségek közötti konfliktusokat. Egyoldalú alkalmazása is elő szokott fordulni azonban, ilyenkor a térség nemzetközi megítélésén és a felek politikai kultúráján múlik rendszerint, hogy el lehet-e kerülni a polgárháborút. Amennyiben polgárháborút eredményez, akkor a szecesszió maga is több problémát fakaszt föl, mint amennyit megoldani képes, a következmények között pedig erőszakos lakosságcserekre és népirtásokra is lehet számítani, amint erre az Indiai-félsziget felosztásakor bekövetkezett és az azt követő eseményeket lehet példaként említeni.⁸¹

McGarry és O'Leary összegezése szerint 1948 és 1991 között egyetlen szecessziós államról – Bangladeshről – lehet csak tudni, amennyiben a gyarmatvilág felszabadító mozgalmait nem tekintjük szecessziós törekvéseknek. A kommunizmus összeomlását követően ezzel szemben a keresztülvitt szecessziók egész sorozatáról beszélhetni – Etiópia, Jugoszlávia, a Szovjetunió és Csehszlovákia fölbomlásának következtében. További szecessziós vagy fél-szecessziós (irredenta) mozgalmakat tartanak számon szerte a világban: Québec tartomány Kanadában, baszkok, skótok, walesiek, korzikaiak, lombardok Nyugat-Európában, Nagorno-Karabakh Azerbajdzsánban, Dél-Osztétia Grúziában, Krím Ukrajnában, Dnyeszter Köztársaság Moldvában, Tibet Kínában, több etnikum is Burmában, kurdok Irakban, a Polisario mozgalom Marokkóban, a Dinka-mozgalom Szudánban stb.

A szecesszió indítékai rendszerint bonyolultak, és nagymértékben kontextusfüggőek. Birodalmak fölbomlásakor, háborúkat követően magától értetődően nagyobb valószínűséggel fordulhat elő, de minden esetben szükség van a nemzetközi államközösség egyetértésére: az elismerés hiányában semmi esélye nincs az államiság státusára aspiráló országrésznek vagy közösségnek.

Arra a kérdésre, hogy mi indítja az etnokulturális közösségeket arra, hogy a nemzeti önrendelkezés útjára lépjenek és a szecesszió eszközével próbáljanak érvényt szerezni ennek a jognak, McGarry–O'Leary szerzőpáros szerint a következő a válasz: az okok rendszerint etnokulturális diszkriminációra, kultúraféltésre, etnopolitikai elitek önös érdekeire, de olyan pragmatikus megfontolásokra is visszavezethetők, hogy az elképzelt új állami keret magasabb életszínvonalat, nagyobb politikai szabadságot, más politikai kultúrát tesz lehetővé.⁸²

81 | Az Indiai-félsziget 1947-ben bekövetkezett felosztása hinduk és mohamedánok között India, Pakisztán, Ceylon (a későbbi Sri Lanka) és Burma független államok létrejöttét eredményezte, de olyan atrocitásokkal járt, amelyek egymillió halálos áldozatot követeltek és 12 millió menekültet űztek el otthonából. A partíció azonban nem hozta meg az áhított stabilitást: 1995-tel bezárólag több mint 20 esetben került sor tömeges erőszakcselekményekre a térség rendezetlen etnopolitikai viszonyai miatt. További részleteket lásd: J. Bercovith–R. Jackson: *I. m.*, 48-50.

82 | Az utóbbi időben bekövetkezett szecessziók egy lehetséges tipológiáját valamint azok főbb motivációját illetően lásd: Nicolae Filipescu: *Autodeterminare și secesiune*. In: 22, Vol. XI, Nr. 18, 2000, 15.

A hidegháború végét követően fölugrott az alkotmányos demokráciák száma a világban. Noha az újlag létrejött, vagy az egykori függetlenségét visszanyert és az érdekevezeti igát lerázó országok zöme hangzatos szólamokban kötelezi el magát a politikai pluralizmus és a liberális demokráciák értékrendje mellett, sok állam populistának minősül egyelőre, és esetükben nem lehet még biztosra vehetően megjósolni, hogy milyen végkifejlete lesz az átmenetnek. Ennek ellenére azonban általánosan elfogadottnak számít a nézet, hogy a nemzetközi kapcsolatok rendszerében nagymértékű demokratizálódás következett be. Ez az eluralkodó közhangulat pedig döntő módon hozzájárult ahhoz, hogy hirtelenjében a figyelem középpontjába kerültek azok az elintézetlen etnokulturális provizóriumok, amelyekről a hidegháború idején nem volt ildomos beszélni, azokkal kapcsolatosan pedig egyre több szó esik az önrendelkezésről. „Az önrendelkezési elvvel kapcsolatos legkedesebb legfontosabb forrása a világ demokratizálódása” – állítja ezzel kapcsolatosan McGarry és O'Leary is.⁸³

A jelek szerint azonban a világ szellemi értelemben továbbra is felkészületlen arra, hogy szembe tudjon nézni e provizóriumok méltányos és demokratikus kezelésének minden konzekvenciájával. A szecessziós mozgalmak által kontesztált, többnemzetiségű állami keretek kormányzatai és a velük szembe forduló, jogaik érvényesítéséért síkra szálló etnokulturális közösségek egyaránt hivatkoznak az önrendelkezési elv alkalmazásának szükségességére, és az így előálló patt-helyzetekből semmilyen elmélet, általánosan elfogadott elv nem segít megtalálni a kiutat.⁸⁴

A szecesszió és az önrendelkezés az etnokulturális konfliktusok kezelésének egyik sarkalatos, mindazonáltal elméletileg nem problémátlan módozata tehát. D. L. Horowitz – aki *Ethnic Groups in Conflict* című monumentális művében bő terjedelemben foglalkozik a kérdéssel – a '80-as évek első felében még úgy látta, hogy a szecesszió mint eredményes konfliktuskezelő módszer minden érintett felet kielégítő alkalmazásának a feltételei nem tekinthetők adottaknak, és hogy a probléma még sok vonatkozása vár megnyugtató tisztázásra.⁸⁵ A '90-es évek során, a már említett, harmadik demokratizálódási hullám kontextusában a szecesszió iránti elméleti érdeklődés látványosan megugrott, mind a normatív politikai filozófia, mind a nemzetközi jog területén publikált munkák egész sora tűzte napirendre a kérdést.⁸⁶ Külön említést érdemel Allen Buchanan teljesítménye, aki több ízben állást foglalt annak szükségessége mellett, hogy nemzetközi normák segítségével próbálják meg a

83 | McGarry–O'Leary: *I. m.*, 15.

84 | Mintha semmivel sem jutott volna előbbre a világ azóta, hogy valamikor 1965–1974 között Bibó István papírra vetette az alábbiakat: „a legtöbb nemzetközi politikai vita nem akörül forog, hogy a szuverenitáshoz, területi sérthetlenséghez, függetlenséghez, önrendelkezéshez való jogok fennállnak-e, hanem akörül, hogy kinek van joga egy bizonyos terület vonatkozásában területi sérthetlenségre hivatkozni, vagy akörül, hogy egyazon ügyben az egyik fél a területi sérthetlenségre hivatkozik, a másik az önrendelkezési jogra, az egyik fél a beavatkozás tilalmára, a másik fél az alapvető emberi jogok érvényesítésére, az egyik fél a függetlenség és szuverenitás sérthetlenségére, a másik fél a függetlenség és szuverenitásnál fontosabb egyetemes érdekekre.” Vö.: Bibó: *I. m.*, 291.

85 | Horowitz: *I. m.*, 589–592.

86 | Terjedelmi okok miatt itt csupán a fontosabb munkák megemlítésére szorítkozhatunk. A normatív politikafilozófiai megközelítések közül említést érdemel Allen

szecessziós válságokat a nemzetközi jog és az államok nemzetközi közösségének az ellenőrzése alá vonni.⁸⁷ Említést érdemel továbbá az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének egy szakbizottsága által kezdeményezett memorandum, amelyet *Önrendelkezés és szecesszió* címmel az bukaresti székhelyű Emberi Jogok Intézete készített el, Adrian Severin irányítása alatt.⁸⁸

3.4. Integráció és/vagy asszimiláció

Az integráció vagy asszimiláció úgy kísérli meg fölszámolni a feszültségek vagy konfliktusok forrásaként számontartott etnikulturális különbségeket, hogy az érintett közösségek mindenikét magába foglaló, korporatív identitásban próbálja meg föloldani azokat.⁸⁹

Az integráció és asszimiláció között meglehetősen nehéz megvonni az éles választóvonalat. McGarry és O'Leary szerint az *integráció* célja egy etnikumok fölötti közös, a hangsúlyt az állampolgárságra helyező identitás (*civic identity*) létrehozása, míg az *asszimiláció* a különbözőségek eltüntetésére a domináns etnikum identitás-jegyeinek (pl. francia), vagy egy mesterségesen megkonstruált (pl. jugoszláv vagy szovjet) identitásnak az általánossá tétele

Buchanan: *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. San Francisco, Westview Press, 1991; Alexis Heraclides: *The Self-Determination of Minorities in International Politics*. London, Cass, 1990; Cynthia Weber: *Simulating Sovereignty: Intervention, The State, and Symbolic Exchange*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995; Thomas D. Musgrave: *Self-Determination and National Minorities*. Oxford, Clarendon Press, 1997; Viva Ona Bartkus: *The Dynamic of Secession*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999 és Ekkehard W. Borntäger: *Borders, Ethnicity and National Self-Determination*. Vienna, Braumüller, 1999. A kérdést a nemzetközi jog szemszögéből vizsgálja Antonio Cassese: *Self-Determination of Peoples. A Legal Reappraisal*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995 című munkája.

87 Lásd erről például a *Self-Determination, Secession and the Rule of Law* című tanulmányt, in: R. McKim-J. McMahan (szerk.): *The Morality of Nationalism*. New York–London, Oxford University Press, 1997, 301-324.

88 Memorandum: Autodeterminare și secesiune. In: *Revista Română de Drepturile Omului*, Nr. 16, 1998, 56-80.

89 Az asszimilációs folyamatok dinamikáját behatóan tanulmányozta többek között K. W. Deutsch, a modernizáció jelenségének szentelt vizsgálódások keretében. Deutsch az asszimilációt a társadalmi és politikai integráció egyik prototípusaként fogta fel. A témát a legalaposabban a *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality* című kötetben járja körül (Cambridge, MIT Press, 1966, második kiadás, az első 1953-ban jelent meg). Az asszimilációnak főként a közép-kelet-európai modernizáció társadalomtörténetében játszott szerepéről lásd Karády Viktor munkáit: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció*. Cserépfalvi Kiadása, 1997; *Gewalterfahrung und Utopie. Juden in der europäischen Moderne*. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1999; *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*. Budapest, Replika Kör, 2000; *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000. Az asszimiláció szerepének romániai vonatkozásairól lásd Roth Endre: *Nacionalizmus vagy demokratizmus?* Marosvásárhely, Pro Európa Liga, 2000, különös tekintettel az *Identitás és asszimiláció (a romániai magyarok) és az Emancipáció, asszimiláció, zsidó identitás* című fejezetekre.

révén törekszik. A gyakorlatban azonban a legegységesebb asszimilációs politikák is előszeretettel nevezik magukat integrációs erőfeszítéseknek, a kisebbségek pedig a legőszintébb velük kapcsolatos integrációs próbálkozásokba is hajlamosak asszimilációs célokat belemagyarázni.

Az integráció és/vagy asszimiláció szószólói az etnokulturális közösségek közötti különbségek visszaszorításának az érdekében szorgalmazzák a közös iskolák használatát, a közös nyelven történő szocializációt, valamint olyan munkahelyteremtő és lakásbiztosító politikák alkalmazását, amelyek képesek elejét venni a szegregációnak. A vegyes házasságok viszonylagosan magas számát az asszimiláció előrehaladott mértékének a mutatójaként szokták értelmezni.

Az integrációs/asszimilációs célok érvényesítésekor az eljárások szorgalmazói rendszerint az egyéni jogokra helyezik a hangsúlyt, és nem beszélnek a közösségek mint kollektív alanyok egyenlőségének a kérdéséről, az etnikai pluralizmust pedig mint a politikai közösség kohézióját aláaknázó szektás elhajlást utasítják el. Az etnikai pártok jelenléte és aktivitása különösképpen hátrányos az integráció és/vagy asszimiláció céljaira nézvést.

Az integrációs és asszimilációs törekvések által célba vett közösségek válasza helyzetük adottságainak megfelelően változó. Az Egyesült Államokbeli „olvasztótégely” vagy Kanada és Ausztrália integrációs politikája azért tudott minden vendégmunkás-politikát fölülmúlóan eredményes lenni, mert a bevándorlók az új állampolgárság és az egyenlő bánásmód ígézetében szánták el magukat szülőföldjük elhagyására, és ennél fogva a szokásaikhoz, kultúrájukhoz való túlzott kötődés kontraproduktív lett volna, akadályozván őket céljaik elérésében.

Az integráció és/vagy asszimiláció sajátos válfajaként említi McGarry és O’Leary azokat az eseteket, amelyekben a cél az egymástól csak kis mértékben eltérő kultúrájú közösségek összefogása, egyesítése valamilyen közös ellenség ellen. A XIX. században Írországból ezzel az eljárással lehetett egyesíteni a különböző protestáns irányzatokat a katolikus veszélyre való hivatkozás révén, a dél-afrikai apartheid idején pedig a különböző – angol, görög, olasz, zsidó – etnikai hátterű fehéreket fölöttébb eredményesen tudta integrálni a feketékkel szembeni, előjogokat biztosító összefogás. Az egymást követő izraeli kormányzatok a palesztin veszélyre hivatkozva fordítottak gondot arra, hogy a szefárd-askenázi szembenállás jelentőségét minimalizálják. Québecben, a XIX. században, az uralkodó angol kisebbség ír és más angolul beszélő bevándorlók letelepedését szorgalmazta, annak érdekében, hogy erősítse pozícióit a franciákkal szemben, napjainkban pedig a québeci tartományi kormányzat bőrszínükre való tekintet nélkül favorizálja a francia ajkú bevándorlókat.

Horowitz is említést tesz olyan esetekről a gyarmati rendszer összeomlását követően felszabadult államokban, amikor a mélységesen megosztott közösségek, amelyeket esetenként nyelvi határok is elválasztottak egymástól, asszimilacionista mozgalmakat kezdeményeztek, abból a felismeréssel kiindulva, hogy posztkoloniális helyzetben kibontakozó államközi versenyben a megosztottság hátrányt jelent. A Gabonban és Kamerunban élő *fang* közösség, a nigériai *yorubák*, a Zambiában élő *lozik*, a Zaire, Angola és Kongó területén

élő *bakongo* közösségek például tömegmozgalmakat – egyes esetekben pedig egyenesen politikai pártokat – szerveztek, amelyek a megosztott és emiatt kiszolgáltatott közösségek egyesítését tűzték ki célul, standardizálták a nyelvet és minimálisra próbálták csökkenteni a kulturális különbségeket.⁹⁰

Az előző két esetről bizvást elmondható, hogy az integrációra vagy akár az asszimilációra mindkét érintett fél beleegyezésével és érdekeinek megfelelően került sor. Egészen más a helyzet ezzel szemben, ha a közösségek etnokulturális igényeit nem lehet az állampolgári egyenlőségre és az egyenlő bánásmódra hivatkozva kielégíteni. Az őshonos és bennszülött népek tagjai például vonakodnak a rájuk kényszerített identitások fölvetelétől, és minél nagyobb nyomás nehezedik rájuk ennek érdekében, annál inkább hangoztatják kultúrájuk védelmének morális imperatívuszát.⁹¹ A rájuk kényszerített idegen kulturális kódok és az oktatás eszközeivel siettetett homogenizáció az ő szemükben nem az esélyegyenlőség megteremtését és az egyenlő bánásmód biztosítását jelentik, hanem a népirtás egy sajátos változatának, az *etnocídium*nak az előkészítését.⁹² Az ilyen körülmények között erőltetett integrációs vagy asszimilációs politikák konfliktusokat vagy szecessziós mozgalmakat eredményezhetnek, amint az Szudánban, Ugandában, Burmában és Irakban történt, ahol az asszimilációs törekvések által célba vett népcsoportok szecessziós mozgalmakkal válaszoltak, így próbálván megteremtteni közösségeik biztonságának általuk uralt politikai kereteit.⁹³

Az asszimiláció és/vagy integráció alkalmazásának hatékonyságára vonatkozóan McGarry és O'Leary a következőképpen foglalják össze következtetéseiket: „Axiomatikusnak számít a megállapítás, hogy a modern értelemben vett etnikai identitások csak az oktatásbeli és a környezetre vonatkozó szegregáció valamilyen formája révén tarthatóak fenn számottevő mérték-

90 | Horowitz: *I. m.*, 71. Hozzá kell tenni azonban a fentiekhez, hogy az ilyen természetű törekvéseket nem mindig koronázza egyöntetű siker. A *fang* és *yoruba* közösségek esetében például a mozgalom az etnikai aktivisták és politikai vállalkozók mobilizációját tette lehetővé, akik saját választási céljaiknak megfelelően használták ki a helyzetet, annak megfelelően, ahogyan azt a Lake–Rothchild-modell keretében volt alkalmunk látni.

91 | Horowitz szerint az asszimilációval fenyegetett közösségek partikularitásaik kihangsúlyozásával és megerősítésével válaszolnak olykor, ami az asszimilálásukra törő kulturális közegetől való markánsabb elhatárolódást eredményezi. Az ugandai *bakongok*, az iraki, szíriai, iráni és törökországi kurdok, a spanyolországi baszkok vagy a pandzsábi síkh népesség erőteljes disszimilációs folyamatok alanya lett, az ellenük irányuló asszimilációs törekvések eredményeként. *I. m.*, 72.

92 | „A kulturális etnocídium olyan folyamat, amelynek következtében egy népcsoport, amelyet sajátos kulturális jegyek jellemeznek, elveszíti különleges identitását, annak következtében, hogy megfosztják földjeitől és közösségi létének erőforrásaitól, eltiltják nyelvének használatától, vagy különböző megszorításoknak vetik alá társadalmi és politikai intézményeit, hagyományait, művészetét, vallási szokásait. Mindez lehet céltudatos kormányzati politika eredménye, de a gazdasági fejlődés szándékolatlan következménye is, amelynek magának is lehetnek etnocídiumot eredményező konzekvenciái.” Vö.: *Our Creative Diversity. Report of the World Comission on Culture and Development*. Paris, UNESCO, 1996, 69-70.

93 | Vö.: Horowitz: *I. m.*, 567-568. A hivatkozott szecessziós mozgalmak adatait illetően lásd: J. Bercovitch–R. Jackson: *I. m.*, 115, 210-211 (Szudán valamint Uganda); 63 (Burma); 137, 152 (Irak).

ben, mert ezekre a feltételekre szükség van kritikus kulturális tömeg megőrzéséhez az illető közösségeken belül. Egyesek még ennél is tovább mennek, és azt állítják, hogy az ilyen közösségeknek sugárzó médiákra és földjeik fölött gyakorolt ellenőrzésre is szükségük van ahhoz, hogy fenntarthassák identitásaikat. Ezek az érvek arra világítanak rá, hogy azok a politikák, amelyek arra próbálják kényszeríteni az embereket, hogy közös iskolákba járjanak és hogy egymás szomszédai legyenek, provokatívak, és nagy valószínűséggel eredményeznek erőszakot. Röviden, ha az asszimilációs/integrációs tervek nem olyan embereket vesznek célba, akik (önkéntes bevándorlókként) hajlandóak fölvenni az új állampogársággal járó identitást és lemondani etnikai identitásukról, akkor ezek a tervek több konfliktust eredményeznek, mint ahányat megoldanak.⁹⁴

Többek között ezek az érvek is súlyosan esnek a latba annak az álláspontnak az oldalán, hogy az etnokulturális különbségeket költségesebb dolog fölszámolni, eltüntetni, mint keresni a módját annak, hogy a különböző etnikumú és kultúrájú közösségek hogyan tudnak békében meglenni egymás mellett.⁹⁵

3.5. Hegemonikus (egyeduralmi) ellenőrzés

Azon módszerek közül, amelyek nem az etnokulturális különbségek *felszámolása* révén törekedtek a válsághelyzetek kezelésére, hanem azokat *adottságként elfogadva* keresték az együttélés módozatait, a történelem során a leggyakrabban a hegemonikus hatalomgyakorlás módszeréhez folyamodtak a többnemzetiségű birodalmak, országok kormányzói. A hatalmat ilyen helyzetekben valamely domináns – noha nem szükségszerűen a legnagyobb lélekszámú – etnikum kaparintja meg rendszerint, és az erőszakszervek fölött gyakorolt, korlátlan ellenőrzés következtében olyan közhangulatot alakít ki az országban, amelyben gondolni sem érdemes az etnokulturális feszültségekkel kapcsolatos kérdések megfogalmazására, fölvetésére. A '80-as években Burundiban, a Fidzsi-szigeteken, Libériában és Dél-Afrikában sikerült egy-egy etnokulturális közösségnek a karhatalom és a biztonsági szervek hathatós közreműködésével hegemonikus uralmat huzamosabb ideig fönn tartania.

Első látásra úgy tűnhetne, hogy a liberális demokráciák keretei között elképzelhetetlen az etnokulturális viszonyok fölött gyakorolt hegemonikus uralom. Az állampolgárságnak az államcentrikus és az egyéni szabadságjogokat garantáló elmélete ugyanis nemcsak lehetővé teszi, de a képviseleti demokráciák körülményei között egyenesen szorgalmazza a politikai aktivizálódást és azon belül az etnokulturális mobilizációt. A demokratikus átalakulások közepette rendszerint sor is szokott kerülni az ilyenszerű aktivizálódásra, amint azt a demokratizálódó Egyesült Királyság esete is példázza az ír nacionalista mozgalom összefüggésében. Hasonló okokkal hozható összefügg-

94 | McGarry–O’Leary: *I. m.*, 20.

95 | A sikeres integráció nehézségeiről, amelyekkel az etnokulturális szempontból megosztott társadalmak körülményei között kell számolni lásd: Anthony H. Birch: *Nationalism & National Integration*. London, Unwin Hyman, 1989.

gésbe minden bizonnyal a megannyi etnonacionalista mozgalom Szovjetunióbeli jelentkezése a glasznosztj idején, a regionális nacionalizmusok aktivizálódása a Franco-uralom utáni Spanyolországban, akárcsak a látványos etnokulturális mobilizáció Közép-Kelet-Európában a kommunizmus összeomlását követően.

A látszat azonban csal. Formálisan liberális vagy elvileg a képviseleti demokráciák közé sorolt államokban is elő-előfordul az etnokulturális hegemónia többé vagy kevésbé burkolt formája, mind annak valamely privilegizált kisebbség által, mind a többség által gyakorolt változatában. Az apartheid idején Dél-Afrikában és Rhodéziában például a fehér kisebbség maradéktalan liberális demokráciát biztosított a maga számára, amelynek áldásaiból nem részesült azonban a többség. De példaként említhető a szerb kisebbség koszovói uralma a NATO-csapatok 1999-es közbeavatkozásáig, vagy a fidszi kisebbség „parlamentáris” hegemóniája a szigetország többi etnikuma fölött. A többség uralmának a képviseleti demokráciák által szentesített elve is eredményezhet etnokulturális hegemóniát egy-egy olyan országban, ahol az együttélő etnikumokat mély szemléleti, politikai ellentétek osztják meg, és ahol a kisebbség képviselőit a többség sorozatosan leszavazza. Ilyenkor – a demokrácia játékszabályainak a szigorú betartása ellenére – a kisebbség akarata sohasem érvényesülhet, követeléseinek teljesítésére a domináns etnikum akarata ellenében nincs lehetőség, következésképpen „a »többség uralma« a hegemonikus ellenőrzés eszközévé válik”⁹⁶, és létrejön az a hatalmi berendezkedés, amelyet Tocqueville a „többség zsarnokságaként” nevezett meg.

Léteznek olyan szerzők is, akik azt a nézetet vallják, hogy bizonyos esetekben az etnokulturális hegemónia az egyedüli megoldás, amely elejét tudja venni az állandó háborúskodásnak.⁹⁷ McGarry és O’Leary ezzel szemben úgy gondolják, hogy az érvelésnek ez az útja diktatúrákat képes igazolni – a kommunizmus Szovjetunióbeli és jugoszláviai teljesítményét például.⁹⁸ Ők a válságkezelés további módzatai – a döntőbíráskodás, kantonizáció és hata-

96 | McGarry–O’Leary: *I. m.*, 25

97 | I. Lustick például, akit a libanoni példa befolyásolt véleményének a kialakításában. Lásd erről: I. Lustick: *Stability in Deeply Divided Societies: Consociationalism versus Control*. In: *World Politics*. Vol. 31, 1979, 325-344.

98 | A nacionalizmusok neves teoretikusa, Eric Hobsbawm el is megy eddig a következtetésig: „A hétköznapi ember életkörülményeinek a megromlását eredményező *peresztrojka* kudarca, a szövetségi kormányba vetett bizalom megrendülését váltotta ki, a kormányt magát tüntette fel a kudarc fő felelőseként, és ennek következtében regionális megoldások keresését szorgalmazta, illetve kényszerítette ki a válság kezelésének érdekében. Bizonyossággal megállapítható, hogy Gorbacsov fellépése előtt egyetlen szovjet tagköztársaság sem kereste a Szovjetunióból való kiválás útját, a balti államokat leszámítva, amelyek esetében a függetlenséghez fűzött remények alig jelentettek többet akkortájt, mint egy szép álom. Azt sem lehet egyértelműen állítani, hogy csupán a félelem és a megszorító intézkedések tartották egyben a Szovjetuniót, noha tagadhatatlan, hogy ezek a tényezők lényeges szerepet játszottak annak megelőzésében, hogy a vegyes lakosságú térségekben az etnikai és közösségi feszültségek erőszakcselekményekké fajuljanak, amire sor került ezzel szemben a Szovjetunió feloszlását követően. És valóban, a hosszú Brezsnyev-éra alatt a helyi és regionális autonómia több volt, mint pusztán illúzió. S noha az oroszok mindig is szerették sajnálatni magukat, a legtöbb köztársaság lakói valóban jobb helyzetben voltak akkor-

lommegosztás – mellett teszik le a garast, amelyeket mind elméleti, mind gyakorlati szempontból a hegemonia megfontolásra érdemes alternatíváiként említenek. Noha közel sem ajánlás formájában – *“the evidence would need careful appraisal”!* -, de még azt is hozzáteszik érveikhez, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméletének uralkodó paradigmája, a *realizmus* szellemében megállapítható: adott esetekben „a háború eredményesebben megoldhat konfliktusokat, mint a hegemonikus uralom fenntartása, sőt, az együttműködési hajlam számára egyengetheti az utat a háború utáni körülmények között”.⁹⁹

3.6. Döntőbíráskodás

A döntőbíráskodást ritkán említik az etnikumközi konfliktusokkal kapcsolatos válságkezelő módszerként. Előfordulni inkább a nemzetközi kapcsolatok elméletében szokott.¹⁰⁰

A McGarry–O’Leary szerzőpárosnak következőképpen definíciós gondokat kellett mindenekelőtt megoldaniuk. Megítélésük szerint a fogalom a külső és belső bíráskodásra, a konfliktusok „nemzetközi összefogás útján való kezelésére” (*co-operative internationalisation*) és az önjelölt hatalmak válságövezet-stabilizáló erőszakos beavatkozásaira egyaránt kiterjed. A demarkáció jogosan fölmerülő kérdésére úgy fogalmazzák meg a választ, hogy döntőbírói fellépésnek csak abban az esetben minősülhet egy harmadik fél beavatkozása, ha azt eljárásainak a legteljesebb semlegessége jellemzi. Nem lehet döntőbíróként elfogadni következőképpen azt a hatalmat, amely öns érdekéből avatkozik be a világ valamelyik válságövezetében, még ha közbelépésének

tájt, mint a mai Orosz Föderáció népessége. A Szovjetunió szétesése, és a későbbiekben néhány többnemzetiségű köztársaság további szétdarabolása, a Moszkvai események következménye volt egyszerűen, és nem azok kiváltó oka.” Vö: E. Hobsbawm: *An Anti-Nationalist Account of Nationalism Since 1989*. In: Montserrat Guibernau–John Rex (szerk.): *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge, Polity Press, 1997, 72-73.

99 McGarry–O’Leary: *I. m.*: 26. A NATO koszovói közbelépése alátámasztani látszik ezt a kijelentést, amelyet nem oszt mindazonáltal a szakértők nagy többsége. A hegemonia kérdésének egy alternatív, normatív politikafilozófiai megközelítéseként lásd: Andreas Hasenclever–Peter Mayer–Volker Rittberger: *Theories of International Regimes*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, negyedik, *Power-based theories: hegemony, distributional conflict, and relative gains* című fejezetét, 83-136.

100 A döntőbíráskodás konfliktuskezelő eszközként való felhasználásának a gyökerei messzire visszanyúlnak a történelemben: az első ismert eseteket az ókori Görögországban jegyezték fel. A középkorban gyakran előfordult, hogy a pápa vállalt magára hasonló szerepet. 1907-ben került elfogadásra a Hágai Egyezmény a nemzetközi konfliktusok békés megoldására vonatkozóan, amely a döntőbíráskodás egyik fő instrumentuma mindeztidáig a nemzetközi jogban. „A nemzetközi döntőbíráskodás az államközi viták békés megoldását követi célként, a törvény betartása mellett, a felek által választott bírák bevonásával” – olvasható az Egyezményben. Vö.: J. Bercovitch–R. Jackson: *I. m.*, 29-30. A döntőbíráskodással kapcsolatos további részletekről lásd: J. Baylis–S. Smith (szerk.): *The Globalization of World Politics* Oxford, Oxford University Press, 1997, 397-408. Bibót is foglalkoztatta a „nemzetközi politikai döntőbíráskodás problémája”, többnyire még kellőképpen ki nem aknázott elméleti lehetőségként, korábban hivatkozott tanulmányában. Vö.: Bibó: *I. m.*, 491-525.

egyértelműen stabilizáló, közvetve pedig konfliktuskezelő jellege is van. Különbséget kell tenni továbbá a *döntőbírói* és a *közvetítői* szerep között: amíg az előbbi a konfliktussal kapcsolatban kialakított álláspontot képvisel és ennek megfelelően döntést próbál keresztülvinni, addig az utóbbinak a hatásköre a döntés előkészítésére korlátozódik.

A döntőbírói beavatkozás sikere azon múlik, hogy a szerepet fővállaló személynek vagy intézménynek milyen mértékben sikerül elnyernie az etnokulturális konfliktus szereplőinek a bizalmát. Eljárásaiban a rivalizáló felek közös érdekeire kell helyezni a hangsúlyt, azok kidomborítására kell törekednie folyamatosan, a felek kapcsolattartásában biztosítania kell a közösen elfogadott szabályok érvényesülését, a konfliktusba keveredett közösségek politikai elitjei fölött pedig – akiknek érdekei fűződnek rendszerint a konfliktus radikalizálásához – meg kell őriznie befolyását, és biztosítania kell a kooperatív viselkedésre való hajlam huzamosabb fenntartását.

Egy ilyen bonyolult szerep sikeres eljátszásához elengedhetetlen természetesen, hogy a döntőbíró semlegessége ne legyen mondvacsinált. Sok politikai elemző egybehangzó véleménye szerint Szíria beavatkozása Libanonban, a szovjet intervenció Nagorno-Karabakhban, de még az Egyesült Államok közel-keleti döntőbíráskodása esetében is jogos a gyanú, hogy a semlegesség-követelmény nem érvényesült maradéktalanul.

A szerzők külön kategóriákként tárgyalják a *belső* és *külső* döntőbíráskodás eseteit. A *belső* döntőbíráskodás feladatát valamely köztisztviselő személy vagy különböző intézmények vállalhatják magukra. A feladatra vállalkozó politikus vagy közéleti személyiség nem lehet tagja egyetlen, a konfliktusban érdekelt, rivalizáló közösségnek sem¹⁰¹, vagy olyan mértékben kell transzcendálnia etnikai kötődéseit, mint amennyire az Titónak sikerült Jugoszlávia esetében. A döntőbírói szerepet ellátó országon belüli intézményre példaként a monarchiát említik az 1965 előtti Burundiban – viszonylagos eredményességgel tudta stabilizálni a tutszi és a hutu közösségek viszonyát –, az Egyesült Államok Legfelső Bíróságát 1950 és 1960 között, amely a fehérek és feketék közötti feszült viszony pacifikálásának a szerepét vállalta magára, vagy a tartományi kormányzatokat Kanadában, amelyek hatásköre kiterjed a területükön adódó etnikai konfliktusok elsimítására. Valamely politikai párt is felléphet döntőbíróként. Ha erre azonban egypártrendszer keretei között kerül sor – mely párt azt állítja magáról, hogy egyesíti soraiban a rivalizáló etnikumok tagjait, amint az Ghanában történt a '60-as években, vagy 1970 után a Nimeiri vezette Szudánban, a '80-as években pedig Zimbabwe-ban Mugabe alatt –, akkor nagy valószínűséggel az fog bekövetkezni, hogy a „döntőbíráskodást” nehéz lesz megkülönböztetni a hegemonikus ellenőrzéstől. Ha ezzel szemben valamely alkotmányosan szabályozott többpártrendszerben vállal-

101 | Ennek a követelménynek tett eleget például Julius Nyerere, kenyai elnök, 1971–1972 között, az Uganda és Tanzánia közötti konfliktus idején. Néhány hónapig elhúzódo, több mint 200 000 áldozatot követelő atrocitások után, Nyerere erőfeszítéseinek köszönhetően a harcoló felek újra fölvetették a diplomáciai kapcsolatokat, tárgyalóasztalhoz ültek, és a konfliktust lezárták nyilvánították. Az ellentéteket azonban nem sikerült maradéktalanul föloldani: 1978–1979 valamint 1981–1995 között újabb véres összecsapásokra került sor a térségben. Vö.: J. Bercovitch–R. Jackson: *I. m.*, 144, 185–186 valamint 200–201.

kozik egyik vagy másik politikai formáció arra, hogy a mérleg nyelvének a szerepét vállalja magára az etnikai törésvonalak különböző oldalain elhelyezkedő alakulatok között, akkor a helyzet feszültségmentesítésére jó eséllyel kerülhet sor.

A *külső* – nemzetközi – döntőbíráskodásra akkor van szükség, amikor a válságkezelés országon belüli lehetőségei kimerülnek. A külső beavatkozás lehet egyoldalú (amennyiben egyetlen ország vagy más nemzetközi tényező lép fel döntőbíróként), kétoldalú, vagy szélesebb körű nemzetközi összefogás eredménye. Az utóbbira az ENSZ békefenntartó erőinek a beavatkozásai szolgáltatók a példákat – például Cipruson, a Közel-Keleten, Namíbiában, Boszniában. Az ilyenre akkor kerül sor rendszerint, ha a válság súlyosan veszélyezteti a békét és a nemzetközi biztonságot.

A kétoldalú döntőbírói határozatokat azok az egyezmények konkrétizálják, amelyeket két ország a közöttük vita tárgyát képező terület státusára vonatkozóan ír alá. Ilyen esetekben mintegy kondoménium keretei között átlapodnak meg a vitatott terület autonómiájának a tartalmáról valamint kormányzásának a részleteiről, és senki nem vitatja a külső kormányzat jogát ahhoz, hogy az illető területen élő kisebbség támogatójaként lépjen fel. Ilyenszerű, az olasz és az osztrák kormányok által – két részletben: előbb 1947-ben, a második világháborút lezáró békeszerződés részeként, majd 1969-ben, az ENSZ közbenjárására – parafált megállapodás szabályozza Dél-Tirol németajkú lakosságának a helyzetét, vagy hasonló példaként említhető a svédek által lakott Aland-szigetek autonómiája Finnország állami keretei között. A két világháború közötti kisebbségi szerződések is hasonló szerepet játszottak a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszerének a második világháború előestéjén bekövetkezett összeomlásáig.

Az eredményes döntőbírói beavatkozás esetén a felek valamilyen hosszab lejáratú válságkezelő módszer alkalmazására vonatkozó megegyezés alapján találják meg rendszerint a kiutat a konfliktusból – szecesszió, föderalizálás, hatalommegosztás, vagy akár a mindkét fél által támogatott integráció formájában.

3.7. Kantonizáció és/vagy föderalizáció, autonómiák

A kantonizáció nem egyéb, mint a szubszidiaritás¹⁰² elvének alkalmazása az etnikumközi viszonyokra. A *kanton-rendszer* bevezetése esetén egy több etnokulturális közösséget magába foglaló ország politikai alegységekre oszlik, amelyeket külön-külön politikai hatalommal ruháznak fel, és amelyek ennek következtében korlátozott szuverenitásnak örvendenek. A kantonoknak nevezett politikai alegységeket úgy alakítják ki rendszerint, hogy azok etnikailag minél homogénebbek legyenek s ennél fogva a többségi

102 | Kormányzási, vezetéseméleti elv, miszerint a politikai döntéseket minél alacsonyabb szinten, az érdekelttekhez és érintettekhez minél közelebbi instanciák által kell meghozni. Történetileg az elv a Katolikus Egyház intézményszervezési hagyományából eredeztethető. Vö.: Cătălin Zamfir–Lazăr Vlăsceanu (szerk.): *Dicționar de sociologie*. București, Editura Babel, 1993, 627-628.

uralom az illető terület viszonylatában egybeessék egy-egy etnokulturális közösség önkormányzatával. Ilyenformán a kantonizáció nem fogható fel pusztán adminisztratív decentralizációként, hiszen a lényegéhez tartozik az etnikumok közötti különbségek elismerése, és ennek alapján annak lehetővé tétele, hogy a különböző közösségek közvetlen – és nem feltétlenül szimmetrikus – kapcsolatokat alakíthassanak ki a központi kormányzattal.

A kantonizáció nem tesz mást tehát, mint az érintett etnikumok közötti megegyezés alapján „belső szecessziókat” eredményez, és ezáltal az etnokulturális konfliktust összetevőire bontja fel, amely vagy eltűnik következképpen, vagy kezelhetőbbé válik a kisebb alegységeken belül és között.

A kantonizáció gyakorlati kivitelezésének legnagyobb nehézsége természetesen a belső határok fölötti egyetértés tető alá hozása, valamint a delegált hatáskörökre vonatkozó megállapodás. A módszer előnye a drasztikusabb eljárásokhoz – például a szecesszióhoz – képest, hogy nem visszafordíthatatlan, és a központi kormányzatnak módjában áll a változtatás, ha a kantonizáció valamely kísérletének nem sikerül beváltania a hozzá fűzött reményeket. A klasszikusnak – és már-már egyedinek – számító svájci példán kívül egyesek a spanyolországi autonómiák rendszerét is a sikeres kantonizáció eseteként említik. S. J. R. Noel szerint Kanada szövetségi kormánya is a kantonrendszer bevezetését tervezi¹⁰³, és a Boszniára vonatkozó daytoni megállapodás is hasonló megoldást helyezett kilátásba.¹⁰⁴

Az etnokulturális konfliktusokkal kapcsolatos válságkezelés szempontjából a *föderatív megoldásoknak* ezzel szemben csak akkor van jelentősége, ha a rendszer alegységei tükrözik az ország lakosságának etnikai megoszlását. A módszer belgiumi, svájci és kanadai viszonylagos sikerének az a magyarázata, hogy az egyes közösségek különösebb nehézségek nélkül azonosítható, etnikailag nagyrészt homogén területi alegységek keretei között élnek, nagyfokú szegregáltság közepette, ami könnyűvé teszi a belső határok kijelölését. Az etnokulturális csoportok szétszórtan élő tagjai, vagy azok a kompakt közösségek, amelyek méretei messze elmaradnak a föderáció alegységei mögött, nem sok előnyt élveznek ezzel szemben a föderatív rendszereknek, amint ezt az Egyesült Államokbeli feketék és bennszülöttek valamint Ausztrália és Kanada őshonos népei vonatkozásában lehet állítani (egyebek között ezzel magyarázható, hogy Kanada a szövetségi rendszert kantonális alegységekkel készül kiépíteni).

A föderatív rendszerek alegységei általában jóval nagyobbak, mint a kantonok, rendszerint írott alkotmányuk és kétházás parlamentjük van. A méreteknél stabilitással kapcsolatos és gazdasági előnyei szoktak lenni, de amennyiben a tartományok – éppen a méretek folytán – nem tudják biztosítani a kisebbségek-etnikumok önkormányzatát, akkor a módszer számottevően veszít stabilitás-generáló képességéből.

Az etnikai törésvonalak mentén fölosztott föderális államot nem mindenki tekinti az etnokulturális konfliktusok kezelésére alkalmas, megbízható

103 | S. J. R. Noel: Canadian Responses to Ethnic Conflict: Consociationalism, Federalism and Control. In: McGarry–O’Leary: *I. m.*, 41-62.

104 | Vö.: Jasminka Udovick–James Ridgeway (szerk.): *Burn This House. The Making and Unmaking of Yugoslavia*. Durham–London, Duke University Press, 1997.

módszernek. Egyesek úgy gondolják, hogy a belső határok könnyen adhatnak tápot szécessziós mozgalmaknak, illetve eredményezhetnek polgárháborút a szövetségi kormány szintjén megjelenő feszültségek vagy a hatalom megosztásával kapcsolatos nézeteltérések esetén.¹⁰⁵ Tény, hogy a többnemzetiségű föderatív államok szinte állandóan alkotmányos válsággal küzdek: mind egyre fölmerül a szükségessége annak, hogy a közösségek együttélésének a normáit a változó körülményekhez igazítsák.

E nehézségek ellenére McGarry és O'Leary a kantonizációt és/vagy föderalizációt az etnikai háttérű konfliktusok kezelésének hatékony és demokratikus módszereként értékelik, olyanként, amelynek az etnokulturális hegemóniával szembeni morális fölénye nyilvánvaló.¹⁰⁶

A kantonizáció és föderalizmus között létezik egy átmeneti forma, amelyet a szerzők csak futólag érintenek. Rendszerint nemzetközi döntőbíráskodás eredményeként, az egyébként nem kantonális illetve föderatív rendszerű államok is biztosíthatnak – területi vagy más típusú – *autonómiát* a területükön élő kisebbségeknek. A kisebbségvédelemnek ezzel a formájával a már említett dél-tiroli és alandi eseteken kívül a Fidzsi- és Fülöp-szigeteken, Grönlandon, Indiában, Irakban, Kínában, Litvániában, Magyarországon, Malajziában, Nicaraguában, Srí Lankán és Új Zélandon próbálkoznak.¹⁰⁷

Említést érdemel továbbá a *devolúció*, mint etnopolitikai konfliktuskezelő módszer, amely, Horowitz szerint, szeparatista mozgalmak megjelenésének megelőzésében bizonyult eredményesnek, ha alkalmazására időben és körülmétekintéssel került sor.¹⁰⁸

3.8. *Konszociáció vagy hatalommegosztás*

A konszociációs modell az etnikai pluralizmus tényének adottságként való elfogadásából indul ki, és olyan társadalmi-politikai intézményrendszer létrehozását követi célként, amely valamennyi érintett etnikum tagjai számára biztosítani képes a csoport identitásának és kultúrájának a megőrzését – szabadságuk és jogaik maradéktalan érvényesülésével egy időben. A konszociáció fogalmát Arend Lijphart vezette be, Johannes Althusius nyomán, aki egy 1603-ban közreadott, *Politica Methodice Digesta* című műben használta első ízben a *consociatio* kifejezést.¹⁰⁹ A modell lényegét a következőképpen foglalja

105 | Például E. Nordlinger: *Conflict Regulation in Divided Societies*. Cambridge, Harvard University Center for International Affairs, 1972.

106 | A költségekkel kapcsolatosan, amelyek a föderatív berendezkedésekkel szoktak együttjárni, lásd: Horowitz: *I. m.*, 621-622.

107 | Az említett esetekkel kapcsolatos, és más vonatkozó dokumentumok – statútumok, alkotmányok – fellelhetők Hurst Hannum hivatkozott munkájában.

108 | Horowitz: *I. m.*, 622-628. A föderatív rendszerek részét képező államok illetve tartományok és a devolúció útján helyi hatalommal feruházott térségek között az a különbség, hogy míg az előbbieket korlátozott szuverenitást mondhatnak magukénak, az utóbbiak esetében a szuverenitás semmilyen formájáról nem lehet beszélni: a helyi hatalommal kapcsolatos jogköreiket az állam központi autoritása jelöli ki és függeszti fel. Vö.: Andrew Heywood: *Politics*. London, Macmillan, 1997, 131.

109 | Arend Lijphart: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven–London, Yale University Press, 1979, 1.

össze Lijphart: „A konszociációs demokrácia esetében a plurális társadalmakra jellemző centrifugális tendenciákat a társadalom különböző rétegein belül vezető szerepet vállalók együttműködésre való hajlandóságát mutató viselkedése ellensúlyozza. Az elitek együttműködése a konszociációs demokráciák elsődrendű ismertetőjegye.”¹¹⁰

A konszociáció elvének gyakorlati érvényesüléséhez négy feltétel teljesülésére van rendszerint szükség: 1. egy olyan nagykoalíció létezése, amely magába foglalja a megosztott társadalom valamennyi meghatározó szegmentumának a képviselőit; 2. arányos képviselet, egyenlő munkaesélyek és a költségvetésből való arányos részesedés biztosítása az állami szektorban és a nyilvánosságban; 3. közösségi autonómia, amely lehetővé teszi az etnikumok önkormányzatát minden olyan vonatkozásban, amely jelentőséggel bír a számukra; 4. a kisebbségek számára fenntartott alkotmányos vétőjog.

Az elv gyakorlatba ültetésére Libanonban történt kísérlet 1943 és 1975 között, Malajziában 1955 és 1969 között, valamint a Fidzsi-szigeteken, több ízben is, 1970 és 1987 között. Cipruson és Észak-Írországbán (1974) is történtek eredménytelen próbálkozások.

A kísérletek eddigi tapasztalatai szerint a konszociáció, vagy más kifejezéssel, a hatalommegosztásra alapozott berendezkedés fölöttébb ingatag konstrukció. Sikeréhez olyan körülmények szerencsés összejátzására van szükség, amelyeket egyre nehezebb föllelni manapság, különösképpen azokban a térségeiben a világnak, ahol a legnagyobb szükség volna a válságkezelő módszerekre.

McGarry és O'Leary szerint a konszociációs berendezkedések rövid távon zátonyra futnak, amennyiben valamely etnikai közösség nem őszintén vesz részt a konstrukcióban, hanem titokban nemzetállami terveket melenget, és asszimilálni próbálja a más etnikumú állampolgárokat. Ahhoz, hogy erre ne kerüljön sor, valami egészen valószínűtlen dologra van szükség: a közösségek nevében föllépő eliteknek vagy minimalizálniuk kell az etnikai identitás jelentőségét, vagy egy mesterséges és transzcendált identitás nevében kell mozgósítaniuk a közösségeket. A XX. és XXI. századok fordulóján egyik alternatíva sem tűnik különösen vonzó, könnyen teljesíthető feladatnak.

De a közösségek nevében fellépő elitek helyzete nem csak ezért nehéz azokban a többkultúrájú társadalmakban, amelyekben a hatalommegosztás módszerével próbálnak meg úrrá lenni az ellentétek fölött. Ahhoz, hogy a politikai szerep kihívásainak megfelelő szinten tudjanak eleget tenni, viszonylagos autonómiára, cselekvésszabadságra lenne szükségük a közösségen belül, hogy a politikai egyeztetések és tárgyalások során szabadon, legjobb belátásuk szerint köthessenek megállapodásokat, mehessenek bele kompromisszumokba – anélkül, hogy ezzel az árulás vádjának tennék ki magukat. Legtöbbször pedig ez szokott történni: a konszociációs nagykoalíciók nem utolsó sorban azért olyan törekenyek, mert az egyik-másik közösséget képviselő vezetők pozícióit nagyon könnyű belülről kikezdeni a be nem váltott ígéretekre, a nem teljesült várakozásokra hivatkozva, és annak a gyanúnak a felröppentésével, hogy a vezetők elárulták a közösség érdekeit.¹¹¹

110 | *Ibid.*

111 | Lásd erről Horowitz: *I. m.*, 573.

És végül az a hálátlan szerep is a képviseleti elit nyakába szakad, hogy megpróbálja folyamatosan újratermelni az általa uralt szituáció szimbolikus tőkáját a közösségen belül: a népcsoport újabb és újabb generációiban kell elültetni a kétségek által ki nem kezdett meggyőződést arra vonatkozóan, hogy a helyzet emberséges kezelésének semmilyen más módja nincs, következképpen a konzociáció által követelt áldozatoktól vagy önkorlátozó erőfeszítésektől nem szabad vonakodni. Nem egyszerű feladat, hiszen a megörökölt állapotok vélt alternatívátlanságával kapcsolatos kétely éppen a generációs törésvonalak mentén szokta felütni a fejét rendszerint, és a hatalommegosztásos berendezkedés destabilizálásához elegendő, ha olyan vélekedések kezdenek szárnyra kapni, hogy a nyílt konfliktus – vagy akár a háború – vállalásával a közösségnek nem lenne több veszténivalója, mint amekkora árat a konzociációs berendezkedés fenntartásáért fizetni kénytelen.

Mindezek alapján McGarry és O'Leary arra a következtetésre jut, hogy konzociációs modellhez mint az etnopolitikai konfliktusok válságkezelő módszeréhez csak korlátozott mértékben lehet és érdemes reményeket fűzni: „A konzociális eljárások hozhatnak eredményeket az ideológiai, vallási, nyelvi vagy etnikai konfliktusok elsimítása tekintetében, amennyiben az ellentétek nem vezethetőek vissza különböző nemzeti identitásokra. A konzociáció csak a kevésbé megosztott társadalmakban alkalmazható, a mélyen megosztott társadalmak esetén nem” – állapítják meg konklúzióképpen a szerzők.¹¹²

Arend Lijphart nem osztja sem Horowitz, sem McGarry és O'Leary kételyeit a konzociáció eredményességének korlátait illetően. Noha elismeri, hogy a világ demokratikus berendezkedésével kapcsolatos, a XX. század '50-es, '60-as éveire jellemző általános optimizmust a '70-es évekkel kezdődően számos esetben erőszakcselekmények zavarták meg a többkultúrájú társadalmakban, az általános szkepszis előtti kapitulációt nem tudja elfogadni. Megítélése szerint azok a vélekedések, amelyek azt hangoztatják, hogy konzociációs demokrácia meghonosodása a fejlődő világ országaiban nemcsak valószínűtlen, de egyenesen lehetetlenség, semmilyen tudományos érveléssel nem támaszthatók alá. Lijphart szerint a konzociációs modell egyidejűleg tekinthető normatív és empirikus érvényűnek, és számolni kell azzal, hogy a vélt alkalmazhatatlanságával kapcsolatos kétely könnyen válhat önmagát beteljesítő jóslattá. „Ha a politikusok és a politikatudomány szakértői arra a megmásíthatatlan következtetésre jutnak, hogy a demokrácia nem alkalmazható sikerrel a harmadik világ plurális társadalmában, akkor ennek az lehet az eredménye, hogy nem is fognak próbálkozni annak meghonosításával és kipróbálásával. Egy ilyenszerű elutasító magatartás növeli tehát annak az esélyeit, hogy a nem demokratikus kormányzati formák váljanak egyeduralmódókká” – figyelmeztet a demokrácia-elméletek neves teoretikusa.¹¹³

112 | McGarry–O'Leary: *I. m.*, 37.

113 | Lijphart: *I. m.*, 3.